

A.H. MURATOVA

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУПСІЗДІК – ТҮРМЫС САПАСЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ФАКТОР

Соңғы жылдары әлемдік қоғамдық дамудың маңызды мақсаты адам дамуы мен оның барлық қызығушылықтары мен бағалаушылығы қажеттілік жүйесі болып табылады. Адам рекреация мен туризмнің субъектісі болатындықтан, қоғамның әлеуметтік инфрақұрылымы мен адам өмірінің түрмис сапасы көрсеткіштерін қарастыру қажет. Әлеуметтік құрылымның мәні болып, негізінен адам капиталының ұдайы өсіп-өнүі үшін жағдай қалыптастыру, қоғамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру, сонымен қатар адам әлеуетін жақсарту үшін жаңа қажеттіліктерді қалыптастыру болып табылады. Қазіргі кезеңдегі қоғамдық қорлану сипатының соңғы ұлгісі білім, жаңалықтар, материалдық емес байлықтар (мәдени дамудағы инвестициялар, білім беру, рекреация, денсаулық сактау, тұрғынүй жағдайын жақсарту) болып өзгеріп отырады. Жек тұлғаның жалпы және мәдени, адамгершілік дамуы, көсіптік және шығармашылық әлеуеті, халықтың денсаулығын нығайту және өл-ауқатын арттырудың қажетті нышандарымен бірге әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық дамудың қуатты қозғауышы күші болып табылады.

Инфрақұрылымның жаңа сатысының дамуы әлеуметтік органдың тіршілік өрекеті үшін қажетті жағдай жасау мен тұтынушылық өсіммен байланысты. Қоғам, өндіріс үдерісінің мәні мен қызметтінің объективті факторларының дамуы, адамның табигатпен өзара қатынасының қындауы, өндірістің гуманизациясы, органдың адамға, яғни оның тіршілігін қамтамасыз ету мен интеллектуалдық және көсіби қажеттіліктерін арттырумен тығыз байланысты. Сонымен қатар, жұмыс уақытын тиімді пайдалану барысында мынадай жағдайлар: ұйымдарда бос уақыт, материалдық және рухани тұтынушылықтарын қанағаттандыру қажеттіліктері туындаиды.

Қоғамдық даму барысында өндіріс инфрақұрылымының дәстүрлі элементтерінің (көлік, байланыс құралдары және т.б.) әлеуметтік бағыттары артады, сондай-ақ органдың материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін олардың бейімделуі байқалады. Тұрғынүй жағдайы, денсаулық сактау, білім беру, туризм, үйнелештескіліктердің немесе өнімділігін арттыруға бағытталады. Тұрғынүй жағдайы, денсаулық сактау, білім беру, туризм, үйнелештескіліктердің немесе өнімділігін арттыруға бағытталады.

Өнүі мен өмір сапасын қамтамасыз ету үшін алғашпарттардың бөлінбейтін бөлігі болып табылады. Әлеуметтік инфрақұрылым қоғамның белгілі бір тұтынушылықтарын қамтамасыз ету үшін бағытталған, яғни оны жетілдірудің қажетті реттеуші тетіктегі мен дамуын қоғамның мәдени үлгілері мен мәдениет деңгейінен бөліп қараша мүмкін емес. Соңдықтан әлеуметтік инфрақұрылым органдың материалдық-заттық және әлеуметтік субъектілерге (тұлға, топ, орта) өзара өсер ету сипатын, қоғамдық органдың түрмис сапасын жақсарту, адами капитал мен оның ұдайы өсіп-өнүін қалыптастыруға бағытталған. Сонымен қатар тұрақты материалдық-заттық элементтердің бірізділігі, адам қызметтің тиімді үйымдастыру үшін жалпы еңбек, қоғамдық-саяси және т.б., қоғам қызығушылығында дамитын әлеуметтік қыншылықтардың құрделілігін төмендетуге өсер етеді. Мұндай түсініктер оны интегралдық инфрақұрылымда дербес элемент ретінде еліміздің және оның өнірлерінің әлеуметтік-мәдени және экономикалық дамуына елеулі өсер етуін көрсетеді.

Онірлік әлеуметтік инфрақұрылымның мақсатты функциялары:

- тұрғынүй жағдайымен қамтамасыз ету функциясы. Тұрғынүй саясаты орта топтың тұрақты жетістіктерін анықтайтын қажетті әлеуметтік мақсат болып табылады;

- медициналық қызметтепен қамтамасыз ету функциясы. Денсаулық сактау жүйесі табыс сұранымының жоғары тәзімділігін, қарқынды ғылыми-техникалық үдеріс пен тұтынушыларды баға өсімінен оқшаулауды сипаттайтын;

- қоғамның мәдени тұрпатын қалыптастыру функциясы. Мәдени саландың ролі әлеуметтік инфрақұрылымның элементі сияқты мәдени қажеттіліктердің артуымен, оның адам капиталы сапасына және мәдени кеңістіктің үлғаюына өсер етуімен түсіндіріледі;

- адам капиталындағы инвестицияларды қамтамасыз ету функциясы. Адам капиталындағы инвестиациялар — үйнелештескілік пен қабілеттіліктердің немесе өнімділігін арттыруға бағытталады;

- рекреациялық қызметтермен қамтамасыз ету функциясы. Түрмис сапасын арттыруға орай

рекреациялық қызметтерге деген сұраныс арта түседі. Рекреациялық жүйе кұрамына туризм қызметтері, демалыс және қонақүйде қызмет көрсету және т.б. қамтамасыз ету кіреді.

Қазіргі техникалық түрпат жағдайындағы әлеуметтік инфрақұрылым үлкен инвестициялық-инновациялық кеңістіктегі қоғамның тұрмыс сапасын арттыруға бағытталған білім, инновация және инвестицияны құрайды. Әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы жоғары болған сайын өнірлердің бәсекеге қабілеттілігі мен экономикалық субъектілердің инвестициялық-инновациялық белсенділігі артады (1-сурет).

Әлеуметтік бағдарланған экономиканы құру үшін мүмкіндігінше өркениетті нарықтық қатынастар қалыптастырылуы қажет. Дүниежүзілік еңбек бөлінісінде нарықтық қатынастардың орын алуды үшін бәсекеге қабілетті экономикасы бар мемлекет болуымыз керек. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін индустріалдық-инновациялық стратегияға сай сервистік-технологиялық келешегі бар жоғары салаларды дамыту көзделген. Қазіргі кезде өндірістік кластерлер жасау, инвестиациялық құрылымдарды өндеуші салаларға бағыттау, жаңа технологияларды тарту сияқты шаралар жүзеге асырылып отыр. Кластерлер деп аталағын технологиялық өзара тығыз байланысты және бәскелестік қабілетті жоғары өнеркәсіп топтарын құрмай отандық экономиканың әлемдік нарықта келешегі жоқ екендігі белгілі.

Қоғамдық-экономикалық жүйедегі адамның орны мен ролін анықтау үшін «адами капитал», «адам факторы», «адам дамуы» немесе «адам әлеуетінің дамуы» және т.б. түсініктер кеңінен

қолданылады. Соңғы онжылдықтағы адамзат күшінің барлық жеткен жетістіктеріне қарамасстан әртүрлі елдерде адамдардың тұрмыс сапасы мен өмір сүру ұзақтығы арасындағы алшақтық сақталып отыр. Бай және кедей елдер арасындағы мемлекетаралық және мемлекет ішілік деңгейдегі алшақтық күннен-күнге артып отыр. Сонымен бірге серпінді технологиялық үдерістер дамуының жаңа кезеңінде барлық елдерде кедейшілік деңгейі төрнедеп отыр, бұл индустріалды дамыған немесе дамушы болсын олардың арасындағы қоғамдық алшақтық мәселелері кездесіп отырады. Бастапқыда дамудың негізгі алышарттары болып табиғи ресурстар болатын, ал қазір басқа да елдер тарихынан көріп отырганымыздай және соның ішінде біздің елімізде де бай табиғи ресурстарды иелене отырып, халықтың тіршілігінің төмен деңгейін байқауға болады, бұл өзара байланысқан өзіндік құбылыс болып табылмайды. Кезінде мемлекеттің өндіруші құші болып еңбек ресурстары басты нысан болатын, ал адам факторы өндірісті тиімді арттыру факторы ретінде қарастырылатын. Яғни адамның рухани өсуі, оның жаңа біліммен толығуы, кәсіби дағдының жоғары деңгейі тек қана жеке тұлғаның үйлесімді даму жағдайы болып қана қоймай, сонымен қатар әрбір адамның қоғамдық өмірінің жан-жақты жетілдірілуі мен белсенді алышарттары болуы қажет.

Қазіргі танда Қазақстанда нарықтық институт негіздері үшін елеулі табиғи ресурстар, қажетті өндіріс элементтері мен қоммуникативті инфрақұрылым, тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму және шаруашылықтың қолайлы жағдайын жасау қажет. Бірақ басты стратегиялық ресурс-

1-сурет. Өнірлік әлеуметтік инфрақұрылымның функциясы

тардын бірі ерекше назарды қажет етегін адам ресурстары еліміздің әлеуетті мүмкіншіліктерін мейлінше арттыруға жағдай жасайды. Соңғы жылдарда нарықтық жағдайларға әлеуметтік-экономикалық саланың бейімделу барысындағы жетістіктеріне қарамастан барлық елдердегі халықтың әлеуметтік-экономикалық жай-күйі төмен деңгейде қалып отыр.

Республикада адам капиталының сапасын жақсарту үшін мемлекеттік және өнірлік деңгейде әлеуметтік салага, білім беру және денсаулық сактау салаларына тиімді шаралар жүргізуді қажет етеді. Адам дамуының негізгі мақсаты салауатты өмір сұруға мүмкіндік беретін саяси, әлеуметтік және экологиялық қоршаған ортаны құру болып табылады.

Тұрмыс сапасының маңызды элементтері бірі оның құрылымы болып табылады. Осыған байланысты әртүрлі сарапшылардың жан-жақты нұсқалары ұсынылған. Оны мына компоненттер сипаттайтыды: қоғам сапасы (тұлға, халық, жеке әлеуметтік топ, азаматтық қоғам үйімі); еңбек және көсіпкерлік өмір сапасы; әлеуметтік инфрақұралым сапасы; қоршаған орта сапасы; жеке қауіпсіздік, адамдардың өз өмірлеріне қанағаттануы.

Әрбір адам өмірлік деңгейдегі тамақ, киім, тұрғын үй, медициналық жағдай және қажетті әлеуметтік қызмет көрсету, денсаулық сактау, әлауқаты мен жанұясына қолдау көрсету үшін қажетті жағдай жасау т.б. құқығы бар.

Халықтың өл-ауқатты бағалау әдісі үш құрамды бөлікті есепке алады:

- жинақталған үлттық байлықтарды қосқандағы тұрыну ресурстары;
- жеке топтар мен халықтың тұтыну қажеттіліктеріне қолжетімділік,
- қоғамдық қажеттіліктерді бөлудің қағидалары мен жағдайларын анықтау;
- халықтың денсаулығы мен қоршаған әлеуметтік және табиғи ортаның жағдайы, адамның жан-жақты қажеттіліктерін қанағаттандыратын тіршілікті қамтамасыз етегін шенберде ұсынылған.

Тұрмыс деңгейі халықаралық қоғамдастықта кеңінен пайдаланылады және де тұрмыс сапасының барлық жіктеулерінде кездеседі. Қазіргі түсіндірмелерде ол адамдардың табысын емес, әртүрлі тауар мен қызмет кешендерінің ақшалай түріндегі тұтынушылықтарын білдіреді. Оларға тек қазіргі материалдық ігіліктер ғана емес, сонымен қатар тұрғын үйді тұтыну, жол, аурухана, білім беру мекемелері мен басқадай мүмкіншіліктерді пайдалану, жеке және қоғамдық мүліктер жатады.

Адамның әртүрлі қажеттіліктерінің құрамды бөліктері болып саналатын тұрмыс деңгейінің сипатын анықтайтын компоненттер (мысалы, тамақ, денсаулық сактау, білім беру және т.б.) қабылданған. Осыған орай «Тұрмыс деңгейінің» халықаралық концепциясы тоғыз компоненттерді қамтиды:

1. Денсаулық сактау.
2. Азық-тұлік тағамын тұтыну.
3. Білім беру.
4. Жұмыспен қамту, еңбек жағдайы.
5. Тұрғын үй жағдайы.
6. Әлеуметтік қамсыздандыру.
7. Киім.
8. Рекреация, бос уақыт.
9. Адам құқығы және адам еркіндігі.

Әрбір компоненттер нақты кезең аясына сәйкес қажеттіліктерді қанағаттандыруға байланысты мәліметтер көрсеткіштерінің өзіндік жүйесін құрайды.

Халықтың тұрмыс деңгейін бірінші кезекте оның табыстары мен тұтыну корзинасы анықтайды (1-кесте).

Халықтың табыстары адам тұрмысының деңгейін анықтайтын негізгі фактор болып табылады. Халықтың орташа еңбекақысы 2002 жылмен салыстырғанда 2008 жылы 299,2 есеге артты. Халықтың ең төменгі күнкөріс деңгейі 2008 жылдың аяғында 12,1 пайызды құраған, одан азық-тұлікке – 108,5 басқа тауарлар мен ақылы қызметке – 55021 теңге. Халықтың басым көпшілігі табысының көп бөлігін тамаққа жұмысады.

Осыған байланысты аймақтарда табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау жүйесін құру қажеттілігі туындағы отыр. Бұл мәселенің маңыздылығы уақыт өткен сайын арта түспек, ейткені зиянды заттар өсерінен қоршаған табиғи орта тепе-тендігінің бұзылуының зардабы сол аймақтардағы тұрғындардың экологиялық-экономикалық өмір сұру деңгейінің төмендеуіне тікелей өсер етуде.

Экологиялық қауіп-қатерлердің негізі мынадай:

- экологиялық апат аймақтары аумақтарының үлғаюы;
- адамдардың тіршілік жасайтын ортасының сапасының нашарлауы, өмір сұру деңгейінің төмендеуі;
- ауыз су сапасының нашарлауы, табиғи ресурстар құнарлылығының төмендеуі;
- азық-тұлік тағамдарының әртүрлі химиялық заттармен шамадан тыс ластануы,

1-кесте. Халықтың тұрмыс сапасы мен деңгей көрсеткіштерінің серпіні 2002-2008 жж.

Көрсеткіштер	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008 ж. % 2002 ж. сайес
Халықтың атаулы ақшалай табыстары, бір айда, теңге	8958	10533	12817	15463	19152	25226	30842	344,3
Орташа айлық атаулы жалақысы, теңге	20323	23128	28329	34060	40790	52479	60805	299,2
Табысы күнкорістің ең төмөнгі деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі, %.	24,2	19,8	16,1	9,8	18,2	12,7	12,1	-
Азық-түлік тауарлары	34219	38460	38928	44309	59350	72478	89823	262,5
Тамақ өнімдерін тұтыну	30614	34420	33873	38745	51933	63158	79390	259,3
Ет, құс және балық	8016	9485	9499	11350	15881	20048	24318	303,4
Нан және нан өнімдері	7310	7904	8234	8677	10723	12423	17358	237,4
Азық-түлік емес тауарлары	16700	20783	25048	29214	45901	55650	59855	358,4
Ақылдық қызметтер	14417	17391	21256	25849	37079	46290	55021	381,6
Денсаулық сақтау қызметтері	525	630	778	790	1306	1866	2176	414,4
Тұрғын үймен қамтамасыз ету, м ² /адам.	16,6	17,0	17,3	17,5	17,6	17,9	18,0	-

Ескерту: Қазақстандағы халықтың тұрмыс деңгейі. Статистикалық жинақ. Астана, 2009, 14 б.

- аумактардың өнеркәсіп, үй-тұрмыстық және т.б. зиянды қалдықтармен ластануы;
- қоршаған ортаны қорғау шараларын жеткіліксіз қаржыландыру және өлемдік деңгейге сай қорғау жабдықтарының жетіспеушілігі т.б.

Қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешу үшін, яғни қазақстан экономикасы үшін сырттан келетін экологиялық таза тауарлар мен технология қызмет пайдалы болмак. Қазіргі жағдайда мемлекетіміздің экологиялық қауіпсіздігі өзара байланысқан екі мақсатты шешуді талап етеді: біріншіден, нарықтық қатынастар жағдайында өмір сүру деңгейін сақтау, екіншіден өлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақты жағдайын қалыптастыру. Экологиялық шаралардың тиімділігін арттыру ел экономикасының ең басты басым бағыттарының бірі болуы тиіс.

Еліміз үшін ең басты байлығы оның тұрғын халқы мен қоршаған орта экологиясының жоғары деңгейде болғаны қажет. Осындағы міндеттер сақталған жағдайдаға ғана экономика салалары табигат тепе-тендігін сактай отырып дами алады. Соңдықтан әрбір тұрғындардың денсаулығы мен әл-ауқатынан ешқандай экономикалық мүдделер мен мақсаттар биік тұруға тиіс емес. Экономика мен экология тығыз байланыста болған жағдай-

да ғана Қазақстан өлемдік нарық талабының заңдылықтарына сәйкес дамып, бүкілөлемдік үрдіс бойынша өркениетті елдер қатарына қосылмақ.

ӘДЕБІЕТ

1. Ульянова О.Ю., Ященко С.О. Социальная инфраструктура как ключевой индикатор современного технологического уклада общества // Региональная экономика: теория и практика. 2007, №15.
2. Ситникова Е. Человеческий капитал и его использование в экономике // Саясат. 2003, №2.
3. Бобков В. Управление качеством жизни населения. Проблемы теории и практики управления. 2005, №3.
4. Уровень жизни населения в Казахстане. Стат. сборник. Под ред. А.Е.Мешимбаевой. Астана, 2008 , 234 с.
5. Уровень жизни населения в Казахстане. Стат. сборник. Под ред. А.Смаилова. Астана, 2009, 172 с.
6. Поварич М.Д., Соколова Ю.В., Тихомирова Т.А. Региональные аспекты занятости населения // ЭКО. 2007, №5.

Резюме

Рассматриваются параметры качества жизни человека и социальная инфраструктура общества.

Summary

The article is dedicated to the problem of human live quality parameters and social infrastructure of society.